

УДК 811.161.2'373

МЕМОРІАЛЬНІ УРБАНОНІМИ УЖГОРОДА КРИЗЬ ПРИЗМУ ЕКОЛІНГВІСТИКИ

Людмила Юрса
Оксана Негер

*Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра українського прикладного мовознавства
вул. Університетська, 1, кім. 233, 79001 Львів, Україна
тел.: 032 239 43 55
ел.пошта: Lnuzhdak@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0003-3944-375X>*

*Ужгородський національний університет
кафедра української мови
вул. Підгірна, 46, 88000, Ужгород, Україна
тел.: 031 223 33 41
ел.пошта: Oksana.neher@uzhnu.edu.ua
<http://orcid.org/0000-0002-9823-8329>*

На сучасному етапі розвитку української пропріальної лексики, зокрема у пострадянський період субсистема сучасних українських урбанонімів зазнала глибших та системніших змін. На думку мовознавців, така ситуація була зумовлена виразною тенденцією розвитку як деідеологізація. Адже масовий характер змін, що спостерігався в українській урбанонімії, зокрема західної та центральної частини України, пояснюється демократичністю процедури заміни власних назв вулиць, площ, парків, скверів, мікрорайонів тощо, яка, за чинним українським законодавством, реалізується на підставі ухвали місцевої ради, а не Верховної Ради України, як це передбачено процедурою зміни власних назв населених пунктів. Однак демократичність процедури зміни українських урбанонімів, на нашу думку, стала головною причиною недостатньої або поверхової мовної експертизи як урбанонімів-неологізмів, так і вже традиційних онімів, що уможливило функціонування багатьох власних назв міських об'єктів, структура яких суперечить нормам української мови. Характерним типом порушення норм української літературної мови в субсистемі українських урбанонімів посттоталітарної доби правописні помилки. Найчастіше при написанні сучасних українських урбанонімів порушують правил вживання великої літери.

Урбанонімія є специфічною онімною підсистемою, яка надзвичайно жваво реагує на соціальні зміни і особливо залежна від політичного режиму, що пов'язано з меморіальною функцією назв внутріміських об'єктів. У зв'язку з цим особливо актуальним стає аналіз концепту історичної пам'яті в урбанонімії. Негативний вплив середовища неоднаково позначається на еколінгвальному стані різних розрядів і навіть класів української онімної лексики посттоталітарної доби. Українська антропонімія, зокрема власні імена людей та імена по батькові, а також ойконіми, урбаноніми, ергоніми зазнають несприятливих впливів на лексичному рівні.

Ключові слова: концепт, еколінгвістика, онім, лексика.

DOI:

Постановка проблеми. Онімні концепти – поняття, яке відносно недавно появилось в ономастиці і тісно пов'язується з іншим, також новим терміном когнітивна лінгвістика. Ґрунтовну працю про концепти в онімії підготувала О. Карпенко.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські мовознавці проявляють велике зацікавлення щодо вивчення онімного простору української лексики. На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки існує чимало праць, пов'язаних із до-

слідженням української пропріальної лексики. Зокрема, фундаментальні теоретичні положення онімної лексики подано у працях Л. Белея, Г. Лукаш, К. Галаса, М. Сюська, Д. Бучка, В. Німчука, В. Калінкіна та Ю. Карпенка та інших мовознавців.

У той же час у трактуванні терміна “історична пам’ять” спостерігаються значні розбіжності серед науковців. Це поняття було предметом аналізу істориків, філософів, психологів, мовознавців, однак досі не вироблено єдиної або ж більш-менш тотожних дефініцій.

Більшість дослідників підкреслює різницю між історією й історичною пам’яттю. Перше поняття є об’єктивним і опирається на чіткі незаперечні факти. Друге – мінливим, залежним від того, наскільки сильно, у якому саме ракурсі в суспільстві підтримується спогад про ту чи іншу подію і які саме викликає асоціації в кожного індивіда про різні історичні явища. Тобто історична пам’ять, як це не парадоксально, виступає суб’єктивною категорією, здатною зазнавати кардинальних змін залежно від політичного режиму.

У зв’язку зі специфікою свого функціонування урбаноніми виступають потужним засобом формування чи трансформації історичної пам’яті суспільства. Численні, повністю залежні від офіційної влади, легко змінювані, обов’язкові елементи спілкування кожної людини, назви одиниць територіального членування стають тими важелями, що популяризують певні особи чи події з минулого, таким чином впливаючи на теперішнє і майбутнє.

У сучасній лінгвістиці зазначений метод використовується для аналізу мовної картини світу.

Виділяють три види асоціативного експерименту: вільний, цілеспрямований і ланцюжковий.

Найпопулярнішим є перший. Він полягає в тому, що мовцю пропонують слово, на яке він має зреагувати будь-яким іншим словом.

З урбанонімів Ужгорода були відібрані ті, які, на думку авторів цих назв, пов’язані із формуванням цього концепту, – найменування, призначення яких – увіковічнити в пам’яті людей ту чи іншу особу або подію.

За словами А. Титаренко, виникнення та формування урбанонімів пов’язане із загальними соціокультурними тенденціями розвитку суспільства, державною ідеологією, залежить від проявів національної ментальності мешканців певного регіону [2 : 171].

Мета дослідження – проаналізувати особливості становлення сучасних урбанонімів Ужгорода.

Для розв’язання мети передбачається реалізація таких **завдань**: проаналізувати особливості дослідження урбанонімів сучасного періоду становлення; визначити специфіку дослідження урбанонімів.

Об’єкт дослідження – сучасні урбаноніми Ужгорода.

У процесі дослідження ми використали **метод асоціативного експерименту**, який допомагає відтворити сприйняття мовцями світу.

Цей метод лінгвісти перейняли від психологів, які вперше почали застосовувати його. Однак пізніше результати експерименту психолога К. Марбе і лінгвіста А. Тумба продемонстрували, що асоціативний експеримент можна розглядати і в площині лінгвістики, адже словесна реакція на певний стимул у реципієнта зазвичай відображає частиномовну належність слова-стимулу: іменник асоціюється з іменником, прикметник – з прикметником тощо.

Виклад основного матеріалу полягає у тому, що до аналізу ми залучили матеріал, який дасть змогу побачити можливості урбанонімів, розширити параметри аналізу онімної лексики а українському мовознавстві.

Урбаноніми є важливим елементом онімної лексики зокрема та ономастично-ну в цілому, оскільки сприяють побудові образу, допомагають реалізувати авторську концепцію світобачення. Власні назви зараховують до універсальних категорій онімних одиниць.

Назовництво передбачає добирання власних назв із реального світу. Власні назви допомагають краще сприйняти об'єкт знайомлення, розшифрувати авторський задум [3 : 161].

З урбанонімів Ужгорода були відібрані ті, які, на думку авторів цих назв, пов'язані із формуванням цього концепту, – найменування, призначення яких – увіковічнити в пам'яті людей ту чи іншу особу або подію.

Ми виявили 310 таких одиниць. Для отримання достовірних результатів опитано 50 осіб різного віку (від 18 до 65 років), статі, освіти.

Концепт пам'яті в урбанонімії формується перш за все за допомогою антропонімів, рідше – за посередництвом інших онімів, ще рідше за допомогою апелятивної лексики.

Для того, щоб виявити, яка саме інтенція була закладена авторами номенів при їх творенні, ми проаналізували мотиваційну базу меморіальних назв і назв-вшанувань міста Ужгорода, у результаті чого виявили, що 38 % з них утворені на честь місцевих діячів, 36 % – на честь іноземних діячів, 20 % – для вшанування осіб з інших регіонів України, 6 % – для вшанування подій, угруповань, міст, різних народностей. Тобто це та інформація, яка, на думку назвотворців, повинна актуалізуватися у свідомості мовців при використанні назв вулиць. Але для цієї актуалізації необхідно, щоб онім, появившись у мовній свідомості, пов'язувався з певними відомостями про об'єкт, покладений в його назву. Так, наприклад, вулиця Жемайте Юлії повинна асоціюватися не просто з назвою вулиці, яка розташована неподалік від центру Ужгорода, а з литовською письменницею. Якщо при згадці номена така асоціація появляється, мета назвотворців досягнута: ім'я особи згадується, шанується, його пам'ятають. Якщо ж така назва не пов'язується у свідомості мовця ні з чим, крім найменування вулиці, і виконує виключно номінативну роль – називання топографічного об'єкта, меморіальна функція урбаноніма нівелюється.

У зв'язку з залежністю від політичного режиму ідеологічні назви постійно зазнають трансформації, дестабілізуючи систему називання, назвотворці намагаються відбирати для увіковічнення перш за все осіб, діяльність яких не пов'язана з політикою. Цим пояснюється чисельна перевага у групі урбанонімів, що вшановують місцевих діячів (38% меморіальних урбанонімів), підгрупи назв на честь митців (39%). Прикметно, що лише деякі з цих найменувань асоціюються в мовців з конкретним видом діяльності осіб, на чю честь названі ці вулиці (14 % асоціацій). Так, у більшості респондентів назви вулиць Гренджі-Донського В., Потушняка Ф., Рошка-Ірлявського І. викликають асоціацію “письменник”, письменник Закарпаття”, “поет”, вулиці Бокшая Й, Ерделі А. – “художник”. Більшість же одиниць аналізованої групи пов'язуються у свідомості мовців з місцем діяльності, видом мистецтва, суспільною роллю тих, чий імена лягли в основу урбанонімів аналізованої підгрупи (70% асоціацій). Наприклад, реакцією на назву вул. Божук М. є “поезія”, “Просвіта”, Боршоша-

Кум'ятського Ю. – “поезія”, “вчитель”, Духновича О. – “просвітництво”, “русини”, Долгоша І. – “література”, Поповича Д. – “просвітництво”, “педагог”, Братів Шерегіїв – “драматичний театр”, “театр”, “вистави”, Бродлаковича І. – “живопис”, Глюка Г. – “картини”, “мистецтво”, “живопис”, Задора Д. – “музичне училище”, “музика”, “музикант”, Мартона Іштвана – “музика” тощо.

Третій тип реакції на задану групу – пошук аналогій в апелювативній лексиці, як правило, такі асоціації pojawiaються за відсутності знань про особу, на чю честь появилвся урбанонім (7% асоціацій) (вул. Божук М. – “жук”, вул. Гойди Ю. – “гойдатися”, вул. Долгоша І. – “довгий”, вул. Митрака О. – “метр”, вул. Кречка О. – “гречка”, “каша”).

Крім того, у частини респондентів певні назви викликали асоціації, пов'язані з особистим суб'єктивним досвідом (5%): вул. Вакарова Д. – “вчителька англійської мови”, вул. Ірлявського І. – “логoped”, вул. Поповича Д. – “сусід”, вул. Братів Шерегіїв – “плавання”.

Близько 20% ненормативних українських урбанонімів посттоталітарної доби містять відхилення від фонетичних, словотворчих та лексичних норм української мови. Так, наприклад, лише в Ужгороді побутує урбанонім вул. Підградська, який у своїй структурі містить неповноголосний рефлекс та ніяк не пов'язаний із українським апелювативом *град*, ні з церковно-слов'янським *ГРАДЬ* “місто” [1 : 49], а з богемізмом *hrad* “замок, фортеця” [1 : 188].

Окрему групу складають “нульові” асоціації (4%), пов'язані з назвами, які у багатьох мовців не викликають ніяких асоціацій (вул. Гойди Ю., вул. Дем'яна Луки, вул. Долгоша О., вул. Томчанія М.). Під нульовими асоціаціями ми розуміємо відсутність будь-якої вербальної реакції респондента на найменування. Такі явища, на нашу думку, теж важливо фіксувати, оскільки вони відображають абсолютну відсутність у свідомості мовця слова з певним денотатом.

Майже такою ж за кількісними характеристиками є група назв на честь учених, громадських діячів (37%). 53% проаналізованих асоціацій становлять ті, що вказують на діяльність осіб, увіковічених в назвах: вул. Базиловича – “філософ”, “суспільний діяч”, вул. Бачинського А. – “філософ”, “церковний діяч”, вул. Братів Бращайків – “політики”, “суспільні діячі”, вул. Легоцького Т. – “історик”, вул. Новака А. – “лікар”, “медик”, вул. Л. Белея – “професор УжНУ”, вул. Фединця О. – “закарпатський просвітитель” та ін.

Асоціації, пов'язані з місцем, сферою діяльності діячів, на чю честь названі вулиці, складають 25%: вул. Базиловича І. – “церква”, вул. Венеліна-Гуци – “історія”, “етнографія”, вул. Гарайди І. – “філологія”, вул. Гошовського В. – “музика”, вул. Лучкая М. – “фольклор”, “релігія”, вул. Сливки В. – “університет” тощо.

Відсоток “нульових” асоціацій (15%) в аналізованій підгрупі більший, ніж в попередній, що, очевидно, пов'язано з більшою обізнаністю респондентів з прізвищами митців, зумовленою значно більшою стійкістю урбанонімів на честь людей мистецтва, ніж тих, що увіковічують громадських діячів. Це підтверджує тезу про те, що стабільність системи поступово зумовлює формування саме тої свідомості, яку й мають на меті назвотворці. Що довше функціонує назва, то більше шансів закріпити у свідомості мовця, який раніше чи пізніше стикається в процесі життєдіяльності з певним урбанонімом, певний пласт інформації про особу, що увіковічена цією назвою. Відповідно високий відсоток нульових асоціацій свідчить про нестабільність, мінливість певної підсистеми, що заважає формуванню заданого концепту пам'яті.

До назв, які в багатьох респондентів не викликають ніяких асоціацій, належать: вул. Венеліна-Гуци Ю., вул. Вралея М., вул. Гарайди І., вул. Годинки А., вул. Гранчака І., вул. Дністрянського С., вул. Кралицького А., вул. Лодія П. та ін.

Кількісно невеликими є підгрупи асоціацій, пов'язані з пошуком в назві апелятива (4% асоціацій) або ж ті, що відображають певні події в житті респондентів (3%): вул. Базилевича І. – “приправа”, “базилік”, вул. Гарайди І. – “гарайди”, “граблі”, вул. Гранчака І. – “стаканчик”, вул. Жатковича Ю. – “жати”, “жатва”, вул. Бачинського А. – “дитинство”, “ковбаса”, вул. Венеліна-Гуци – “водій маршуртки”, вул. Довговича В. – “млинці”, вул. Фединця О. – “ідальня”.

Лише 20% асоціацій, які появляються у мовців на урбанонімі, що увіковічують прізвища військових, пов'язані з реальною діяльністю цих людей (вул. Вайди С. – “військовий”, вул. Капуша О. – “військовий”, вул. Постолак В. – “військовий” та ін.). Решта – або ж відображають омонімічний основі апелятивів (наприклад, вул. Блістива О. – “бліскітка”, вул. Генерала Лялька М. – “ляльковий театр”, “лялька”, “лялька Барбі”, вул. Палає А. – “вогонь”, “палати”, вул. Мартина С. – “птах”, вул. Попадинця О. – “лиш попадись мені на очі”, вул. Постолак В. – “постулат” тощо), або ж є “нульовими” (вул. Біровчака Ю., вул. Блістива О., вул. Капуша О., вул. Шпонтака І. та ін.). Майже всі назви із зазначеної групи появилися відносно недавно (2016 р.) і пов'язані з прізвищами осіб, що загинули на російсько-українській війні України. Прагнення назвотворців увіковічнити їхні імена зрозумілі, проте мова, мовна свідомість живуть за власними законами, тому для того, щоб ці назви формували концепт пам'яті, а не відображали сприйняття, абсолютно не пов'язане з закладеною назвотворцями семантикою, потрібен час.

У сучасній українській урбанонімії, для якої пострадянський період став періодом системних трансформаційних процесів, чітко окреслилося кілька проблемних еколінгвальних зон, спричинених недотриманням норм української літературної мови. Незважаючи на чітку правописну норму, за якою означуване слово, що входить до географічної назви і не виражає родового поняття, пишеться з великої літери, повсюдними стали отакі орфограми урбанонімів, як вулиці вул. *Замкові сходи* (Ужгород).

Явно сумнівною є доцільність використання у ролі джерельної бази української урбанонімії пострадянської доби жаргонної лексики з відчутною зневажливою оцінністю. Так, за даними Є. М. Степанова, лише упродовж 90-х рр. ХХ ст. в Одесі на базі жаргонної лексеми *жлоб* “скупа, жадібна людина; селянин; обмежена людина, часто великого зросту” постав урбанімі *Жлобоград*.

Таким чином, аналіз меморіальних урбанонімів міста Ужгорода показав, що більша частина їх формує у свідомості мовців концепт історичної пам'яті саме у тому ключі, який заданий авторами назв. Тобто найменування виступають потужним засобом творення національної свідомості.

Можна виділити три групи назв за ступенем їхнього впливу на культурну ментальність мовців: перша група – назви, які пов'язуються у свідомості містян з конкретною діяльністю осіб, чий імена увіковічені в цих найменуваннях, чітким усвідомленням, за що ці люди заслуговують на вшанування і пам'ять про них. Саме ця група найбільше свідчить про рівень національної свідомості, освіти, спрямування національної політики. Адже такі реакції, якщо вони є загальнонаціональними, а не спорадичними у деяких мовців, появляються в результаті тривалого інформування шляхом освіти про певні особи і їх значення.

Проведений асоціативний експеримент показав, що частка таких назв складає близько 18%. Друга група – урбаноніми, що відображають загальне уявлення мовців про особу, ім'я якої покладено в основу назви, але без конкретного розуміння, що саме зробила ця людина (67% відсотків назв). Третя група – найменування, у яких у свідомості мовців не існує зв'язку з конкретною особою, на честь якої виник урбанонім (15%). Такі назви виконують здебільшого виключно номінативну функцію і асоціюються в уявленні респондентів з омонімічним апелятивом або з біографічними фактами, пов'язаними з вулицею, що носить певну назву. Меморіальна функція таких назв повністю знівельована.

Дієва мовна політика повинна сприяти нормативному функціонуванню власних назв, які б підсилювали національний колорит українського народу, а також естетику творення та вживання онімної лексики.

Регіональний підхід до вивчення ономастичного простору міста дозволить створити цілісну систему урбанонімікону з урахуванням особливостей локального називання об'єктів, які пов'язані з певними історичними й культурними подіями на цій території [3 : 165].

Висновки. Як свідчить проведений аналіз, найчіткіше розуміння мотивації викликають в уявленні мешканців Ужгорода найменування на честь іноземних діячів і діячів всеукраїнського значення, особливо назви на честь митців. Це пояснюється двома факторами. По-перше, відомістю осіб, увіковічених у цих назвах, по-друге, відносною стабільністю саме цього прошарку урбанонімії. Ступінь сприйняття найменувань на честь місцевих діячів менший, що пов'язано з постійною трансформацією цієї підгрупи одиниць.

Спостерігається така закономірність у всіх аналізованих групах: що відоміша особа, на чю честь названа вулиця, то вужче коло асоціацій, то більш передбачуваними вони є, і, навпаки, невідомість особи робить це коло надзвичайно широким.

Таким чином, ядро концепту пам'яті в урбанонімії Ужгорода становлять українські та іноземні діячі культури та мистецтва, на його периферії перебувають місцеві військові діячі. Перспективи подальших розвідок передбачають роботу з іншими концептами в урбанонімії як Ужгорода, так і інших українських населених пунктів.

Список використаної літератури

- 1.Белей Л. Старослов'янсько-український словник. Львів, 2001. 332 с.
- 2.Титаренко А. А. Місце урбанонімів у загальній класифікації онімів. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Кривий Ріг, 2013. Вип. 9 (2). С. 171–180.
- 3.Юрса Л. Формування та розвиток українського урбанонімікону міста Львова поч. ХХІ ст. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. Львів, 2022. Вип. 16. С. 161–166.

References

1. Belej L. Staroslov'yans "ko-ukrayinskyj slovnyk. Lviv, 2001. 332 s.
2. Tytarenko A. A. Mistse urbanonimiv u zahalnoi klasyfikatsii onimiv. *Filolohichni studii : Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Kryvyi Rih, 2013. Vyp. 9 (2). S. 171–180.

3. Yursa L. Formuvannya ta rozvytok ukrayins'koho urbanonimikonu mista Lvova poch. XXI st. *Teoriya i praktyka vykladannya ukrayinskoyi movy yak inozemnoyi*. Lviv, 2022. Vyp. 16. S. 161–166.

MEMORIAL URBAN NAMES OF UZHGOROD THROUGH THE PRISM OF ECOLINGUISTICS

**Liudmyla Yursa
Oksana Neher**

*Ivan Franko National University of Lviv
Department of Ukrainian Applied Linguistics
1, University Str., Lviv, 79001, Ukraine,
phone: 032 239 43 55
e-mail: Lnuzhdak@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0003-3944-375X>*

*Uzhhorod National University
Department of Ukrainian Languages
Pidhirna str., 46, 88000, Uzhhorod, Ukraine
phone: 031 223 33 41
e-mail: Oksana.neher@uzhnu.edu.ua
<http://orcid.org/0000-0002-9823-8329>*

At the current stage of the development of Ukrainian proper vocabulary, in particular in the post-Soviet period, the subsystem of modern Ukrainian urban names has undergone deeper and more systematic changes. According to linguists, this situation was caused by a distinct development trend such as de-ideologization. After all, the massive nature of the changes observed in Ukrainian urbanonymy, in particular in the western and central parts of Ukraine, is explained by the democratic procedure of replacing the proper names of streets, squares, parks, squares, microdistricts, etc., which, according to current Ukrainian legislation, is implemented on the basis of a resolution of the local council, and not the Verkhovna Rada of Ukraine, as provided by the procedure for changing the proper names of settlements. However, the democratic nature of the procedure for changing Ukrainian urban names, in our opinion, became the main reason for the insufficient or superficial linguistic examination of both urban neologisms and already traditional onyms, which enables the functioning of many proper names of urban objects, the structure of which contradicts the norms of the Ukrainian language. Spelling errors are a characteristic type of violation of the norms of the Ukrainian literary language in the subsystem of Ukrainian urban names of the post-totalitarian era. Most often, when writing modern Ukrainian urban names, the rules of capitalization are violated.

Urbanonymy is a specific onymic subsystem, which reacts extremely actively to social changes and is especially dependent on the political regime, which is connected with the memorial function of the names of inner-city objects. In this connection, the analysis of the concept of historical memory in urbanonymy becomes especially relevant. The negative influence of the environment affects the ecolinguistic state of various levels and even classes of the Ukrainian onymic vocabulary of the post-totalitarian era differently. Ukrainian anthroponymy, in particular people's proper names and patronymic names, as well as oikononyms, urbanonyms, ergonyms, are adversely affected at the lexical level.

Key words: concept, ecolinguistics, onim.

*Стаття надійшла до редакції 22.03.2024
доопрацьована 30.03.2024
прийнята до друку 03.04.2024*